„Fehér fény" a közvilágításban

Schwarcz Péter

Bevezetés

A tudomány és technika fejlődése új megvilágításba helyezi azokat az elveket, amelyeken a közvilágítás jelenlegi tervezési gyakorlata alapul. A látásfiziológiai kutatások egyre több új információt kínálnak a látási teljesítmény változásáról közvilágítási körülmények között. A fényforrások technológiai fejlődése révén a fényforrások skálája szélesedik, és egyre nagyobb eséllyel veszik fel a versenyt az általánosan használt nagynyomású nátriumlámpákkal mind gazdasági, mind üzemeltetési szempontból. A közvilágítási berendezések megítélésében (elsősorban a városközpontokban) a szigorúan vett szabványossági előírások betartása mellett előtérbe kerülnek a barátságos megjelenés, jó színvisszaadás, az esztétikai élmény, a környezethez való jobb illeszkedés igényei is. Mindez arra ösztönöz, hogy áttekintsük a "fehér fény" szerepét a közvilágításban. A fehér fény kifejezés idézőjeles említése magyarázatra szorul. Itt, és a cikk további részében ez a fogalom inkább a sárga fényű nátriumlámpáktól való megkülönböztetést jelöl, mintsem tudományosan pontos definíciót. Arra utal, hogy vannak (és a jövőben még számosabban lehetnek) olyan fényforrások, amelyek sugárzási spektruma különbözik a nátriumlámpákétól. Érdemes körüljárni, hogy vajon az eddigi közvilágítási tervezési gyakorlat megfelelően írja-e le ezek hatását.

Milyen elven alapul a mai gyakorlat?

A közvilágítás tervezésének egyik bemenő adata a fényforrás fényárama. Ezt az adatot a fényforrásgyártók – a kialakult konvenciók szerint – a világosra adaptált szem esetére adják meg, azaz laboratóriumban, műszerek által mért sugárzási teljesítményt hullámhosszonként a $V(\lambda)$ görbe szerint súlyozzák és összegzik. Tehát, amikor a közvilágítást tervező mérnök ezt a fényáramot számításaiban használja, akkor feltételezi, hogy a szem világosra adaptált, azaz az átlagos fénysűrűség 3 cd/m^2 felett van. A közvilágítási szabvány – útosztálytól függően - 0,3 cd/m^2 és 2 cd/m^2 közötti értéket követel meg, tehát a szem adaptációs szintje rendszerint alacsonyabb, mint 3 cd/m^2, különösen az M3-M5 útosztályokban. Másrészről, a $V(\lambda)$ görbe csak kis (2°-os) látószög esetén érvényes. Ugyanakkor a közvilágításban jellemző néhány látási feladat – különösen kisebb sebességeknél, azaz jellemzően alacsonyabb útosztályoknál – nem korlátozódik a 2°-os szögre.

Látási teljesítmény kutatása a mezopos (szürkületi) tartományban

Az ilyen irányú kutatásokon jelenleg három jelentősebb csoport dolgozik: az USA-ban, Japánban és az Európai Unión belül, amelyben közreműködnek a Veszprémi Egyetem kutatói is. Eredményeik szerint az adaptációs szint és a látási szög mellett az alakfelismerés-

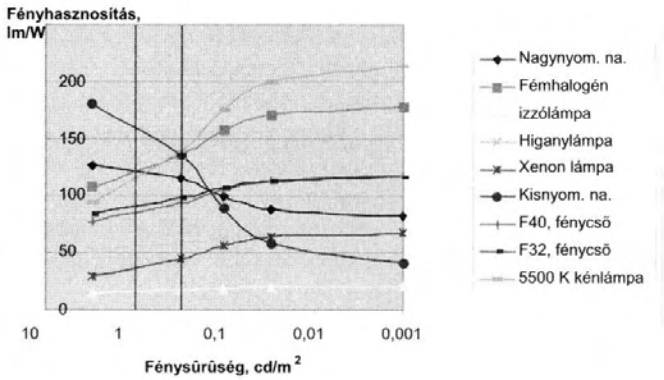

1. ábra: Néhány fényforrás fényhasznosítása az adaptációs fénysűrűség függvényében
Forrás: *Dr. Schanda János* előadása a kalocsai Közvilágítási Ankéton

hez szükséges reakcióidő is hatással van a közvilágítási látási teljesítményre, de további kritériumok is várhatóak. Noha a kutatások még korántsem tekinthetők lezártnak, annyi bizonyosra vehető, hogy ezek eredményeként a fényforrások-közvilágítási körülmények között érvényes-fényhasznosítása változni fog. A változás irányát illusztrálja az *1. ábra*, ami a fényforrások fényhasznosítását mutatja az adaptációs fénysűrűség függvényében, a reakcióidő-mérésen alapuló mezopos láthatósági függvénnyel számolt fényhasznosítás esetében.

A közvilágítási szakember figyelmét különösen a 0,3 cd/m^2 és 1 cd/m^2 közötti (jellemzően) mezopos tartomány köti le. Megfigyelhető, hogy a rövidebb hullámhossztartományban erősebben sugárzó fényforrások fényhasznosítása az adaptációs szint csökkenésével nő, a hosszab hullámhossztartományban erősebben sugárzó fényforrásoké (mint a nátriumlámpák) csökken. Érdemes kihangsúlyozni, hogy a hagyományosan legjobb fényhasznosításúnak tekintett kisnyomású nátriumlámpa 200 lm/W körüli fényhasznosítása a 0,3 cd/m^2-es adaptációs szintnél (M5-ös útosztály) 135 lm/W-ra csökken, és a fémhalogénlámpa (hagyományosan 100 lm/W alatti) fényhasznosítása erre a szintre nő. Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy nem a fényforrások által, a látható tartományban kisugárzott energia változik, hanem a szem érzékenységét mutató értékelési súlyok mások, mint az eddig megszokott $V(\lambda)$. Természetesen az értékelési súlyok változása hatással lehet a fényforrásfejlesztésre is. A fényforrások spektrális eloszlása úgy módosítható, hogy minél nagyobb része arra a hullámhossztartományra essen, ahol a szem érzékenysége közvilágítási körülmények között a legnagyobb, ezzel mintegy közvilágítási körülményekre optimalizálva a fényforrás spektrális eloszlását.

Fényforrások és lámpatestek fejlődése

A közelmúltban egy sor új fényforrás került a piacra, ami lehetőséget ad a fehér fény közvilágításban történő, eddiginél szélesebb körű alkalmazására.

Schwarcz Péter, a Tungsram-Schréder Világítási Berendezések Rt. műszaki igazgatója, a MEE tagja, a CEN világítási munkabizottsági tagja, a CIE több munkabizottságának tagja, egy munkabizottságának elnöke, 359-6078
Szakmai lektor: *Dr. Horváth József*, a MEE tagja

A Világítástechnikai Társaság Közvilágítási Ankétjának 2002. évi, kalocsai ülésén elhangzott előadás szerkesztett, és a Világítástechnikai Évkönyv közlésének részben módosított változata

Kompakt fénycsövek

A magyar közvilágításban több százezer 36 W-os kompakt fénycső üzemel, kedvező tapasztalatok mellett. A fényforrás által biztosított 3 klm körüli egységfényáram korlátozza ezek felhasználhatóságát az M6 és M5 útosztályokra. A méltatlanul mellőzött 55 W-os típus mellett megjelentek a 42, 57 és 80 W-os kivitelek is, amelyek magasabb világítási igények kielégítésére is alkalmasak. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a kompakt fénycsövek többségének fényárama hideg külső hőmérsékleten radikálisan csökken. E hátrány kiküszöbölése leggazdaságosabban a forráshoz és a lámpatesthez méretezett eszközzel, a fényáram-stabilizáló sapkával oldható meg. Az egyéb megoldások (speciális fényforrás vagy előtét) nem terjedtek el a magasabb áruk miatt.

Fémhalogénlámpák

Az eddig széles körben forgalmazott típusok ára, élettartama és a működéssel kapcsolatos korlátozások (mint égetési helyzet, színeltolódás) korlátozták ezek alkalmazását közvilágításban. Az utóbbi időben – először egy, majd később több vezető gyártó cég – kínálatában megjelentek a kompakt, kerámia kisülőcsöves fémhalogénlámpák. Ezek élettartama hosszabb, a színeltolódás jelentősen csökkent, és – a versenynek, illetve a növekvő eladásoknak köszönhetően - áruk is várhatóan mérséklődik. A világító felület radikális csökkenését mutatja *2. ábra,* ahol fényforrások mindegyike 150 W-os, jobb oldalon látható a kompakt fémhalogénlámpa. Ha a tükröt ez utóbbi fényforrásra méretezték, akkor a pontszerű fényforrás fénye könnyebben irányítható az útra, ezáltal a lámpatesttel együtt mért hatásfok tovább növelhető.

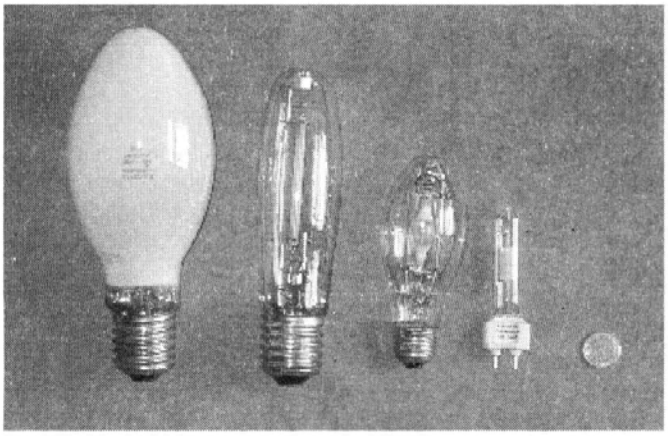

2. ábra. A 150 W-os fényforráok méretcsökkenése
(a jobb oldalon a kompakt fémhalogénlámpa)

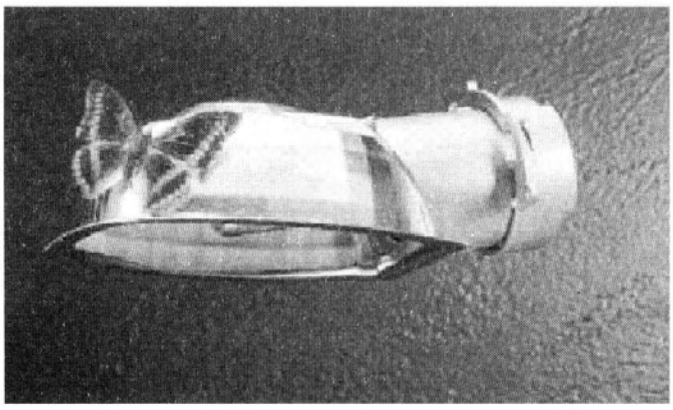

3. ábra. A kompakt fémhalogénlámpához alkalmas mikroreflektor (μR)

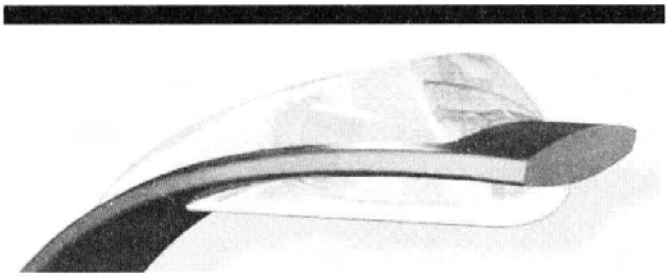

4. ábra: Pininfarina által tervezett lámpatest, benne a mikroreflektorral

A fény irányítására szolgáló optikai egység mérete is jelentősen csökkenthető, amelyet a mikroreflektor (μR®) elnevezés is jelez *(3. ábra)*. A formatervezők fantáziája még szabadabban szárnyalhat, és eddig nem látott megoldásokban ölthet testet, mint például a *Pininfarina* stúdió formaterve a *4. ábrán.*

Mintaberendezések tapasztalatai

Az elméleti kutatások biztató eredményei arra sarkalták a berendezésgyártókat és a felhasználókat, hogy a fehér fény kedvező hatását a gyakorlatban is kipróbálják. A tesztberendezések megépítése után összegyűjtötték és kiértékelték a felhasználók reakcióit. A közvélemény kutatással kiértékelt mintaberendezések megépítői elsősorban lakóterületek kis forgalmú, és ennek megfelelően alacsony világítási szinttel rendelkező utcáira koncentráltak. Ennek egyik oka, hogy az elméleti eredmények alapján itt dominánsabb lehet a fehér fény hatása, másrészről itt könnyebb volt elvégezni a közvélemény-kutatásokat is.

5. ábra: A kisnyomású nátriumlámpás (régi) berendezés

6. ábra. A fémhalogénlámpás (új) berendezés
Forrás: Northampton City Council

Northampton (kisnyomású nátriumlámpa cseréje kompakt fémhalogénlámpára)

A kisnyomású nátriumlámpás berendezés képe az *5. ábrán*, a fémhalogénlámpásé a *6. ábrán* látható. Talán sokunk számára meglepő, hogy kisnyomású nátriumlámpát használnak lakóterületi világításra, de Nagy-Britanniában ez elterjedt gyakorlat volt a 80-as évek elejéig. Itt kell megjegyezni, hogy a képek torzíthatnak, és a legjobb szándék ellenére torzítanak is. Nyilván más benyomást szerez a szemlélő a helyszínen, mást, ha kémia úton előállított fotót néz, és megint mást, ha elektronikus médián (katódsugárcsöves, LCD monitoron vagy kivetítőn nézi a képet). Ezért a mellékelt képek csak illusztrációnak tekinthetők. A közvélemény-kutatásban ott lakó "laikusok" vettek részt, tehát ők saját szemükkel (és agyukkal) ítéltek. A felmérés előtt nem tudtak a berendezések műszaki paramétereiről, így például mérhető megvilágítási szintről sem. A felmérés két eredményre jutott:

1. A megkérdezettek *100%-a az új berendezést világosabbnak találta*, mint az előzőt. Ne feledjük, hogy egyrészt laikusokat kérdeztek, akiknek nem volt világítástechnikai képzettségük, másrészt a kisnyomású nátriumlámpához hasonlított bármilyen változtatás szubjektív megítélése a jobb színhatások miatt is kedvezőbb. Valójában, az új berendezés által szolgáltatott átlagos megvilágítás – V(λ)-val korrigált műszerrel mérve – némileg kisebb volt, mint a bontott berendezésé.
2. A megkérdezettek *80%-a jobb felismerhetőségről számolt be*. Itt megint nem szabad tudományos kísérletekben szereplő szabványos akadályokra gondolni. A megkérdezettek a közlekedési szituáció és szomszédaik felismerhetőségéről nyilatkoztak.

Az alkalmazott lámpatestek fényeloszlása meglehetősen különböző volt, tekintettel a két fényforrás eltérő méretére, tehát az eredményben szerepet játszhatott a fényeloszlás változása is, a fény színe mellett.

DEVON (nagynyomású nátriumlámpa cseréje kompakt fémhalogén lámpára)

Ez a kísérlet két részletében különbözött az előzőtől:

- Csak fényforrást és működtető szerelvényeket cseréltek, lámpatestet nem. Ennek következtében a fényeloszlás csak kis mértékben változott
- 70 W-os csőburás nagynyomású nátriumlámpát cseréltek 35 W-os kompakt, kerámia kisülőcsöves fémhalogén-lámpára. Ez magával hozta a megvilágítási szint lényeges csökkenését. Míg az előző berendezés 2,5 lx-ot adott a legsötétebb ponton, addig az új csak 1 lx-ot.

A benyomást a *7. ábra* (nátrium) és a *8. ábra* (fémhalogén) szemlélteti. A közvélemény-kutatások a fémhalogénlámpás berendezés előnyét mutatták a "nátriumossal" szemben, ami igen kiemelkedő teljesítmény, ha tekintetbe vesszük az alacsonyabb megvilágítási szintet is.

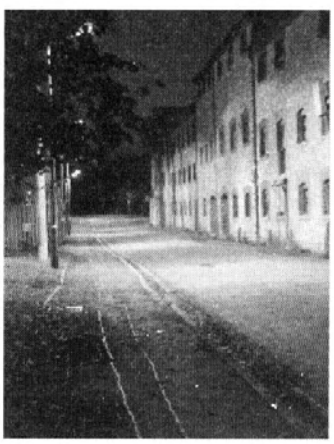

7. ábra. A nagynyomású nátriumlámpás (régi) berendezés

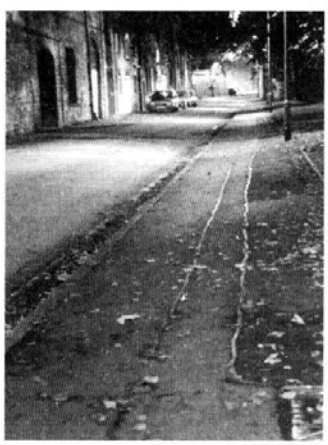

8. ábra. A fémhalogénlámpás (új) berendezés

Forrás: Northampton City Council

Hogyan számszerűsíthetők az eredmények?

Annak ellenére, hogy sem a tudományos, sem a terepkísérletek nem zárultak le, többen kísértést éreznek arra, hogy az eredményeket minél előbb használják a mindennapos méretezés során.

Fényáramszorzók

A fényforrás-katalógusokban található fényáram a világosra adaptált szem esetén érvényes V(λ) függvény által korrigáltan jelenik meg. Mivel a közvilágítási szituációban a szem tipikusan nem világosra adaptált állapotban van, így az egyes spektrumok hatása különbözik attól, amit a V(λ) függvény feltételez. A fényáramszorzókon alapuló méretezés szerint az egyes fényforrások "közvilágításban hasznos fényárama" eltér a katalógusban megadottól aszerint, hogy milyen a tényleges spektrumuk. Ez a megközelítés feltételezi, hogy a nagynyomású nátriumlámpa fényárama nem változik az adaptációs fénysűrűség függvényében (szorzója mindig 1), és ehhez hasonlítja többi fényforrás hasznosságát alacsonyabb adaptációs szinteknél. *(1. táblázat)*. Például, ha a világítás átlagosan 1 cd/m^2 fénysűrűséget hoz létre, akkor a fémhalogén lámpa katalógusban található fényáramát 1,35-tel kell szorozni, és ezt kell használni a méretezés során.

1. táblázat. Egy javaslat "fényáramszorzók" használatára

Adaptációs szint cd/m2	0,00 1	0,01	0,1	1	3	10
Fémhalogén	2,25	2,11	1,82	1,35	1,13	1,00
Nagynyomású nátrium	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Kisnyomású nátrium	0,47	0,51	0,78	0,82	0,95	1,00

Természetesen ez egy leegyszerűsített megközelítés és jól szemlélteti szem érzékenységváltozási tendenciáját a mezopos tartományban, mégis megengedhető néhány megjegyzés:

- A nagynyomású nátriumlámpa fényárama változatlan, amit az elméleti kutatások nem támasztanak alá. (lásd 1. ábra).
- A fémhalogénlámpák spektruma nem állandó, típus függvényében is változhat, így a szorzószámok csak "ökölszabályként" lehetnek érvényesek.
- Figyelemre méltó, hogy 0,1 cd/m^2 (közvilágításban 1-2 lx-nak megfelelő) adaptációs szint mellett a fémhalogénlámpa fényhasznosítása majdnem kétszerese a nagynyomású nátriumlámpáénak, ami elég jó egyezést mutat az 1. ábrán látható eredményekkel.

Készülő új szabványok

Egy másik megközelítést mutat a készülő, új európai közvilágítási szabvány
(forrás: prEN 13201-1) egyik fejezete, ami azt mondja ki, hogy "az S (gyalogos) útosztály szerint tervezett berendezések világítási osztálya egy szinttel csökkenthető, ha fehér fényű fényforrást alkalmaznak". A jobb megértés kedvéért az S osztály szerint javasolt szinteket a 2. *táblázat* mutatja.

Ennek következménye, hogy a világítási szint körülbelül 50%-kal csökkenthető fehér fény esetén a látási komfort romlása nélkül. Ki kell hangsúlyozni, hogy ez a szabványtervezet még munkabizottsági fázisban van, nincs jóváhagyva.

Osztály	Vízszintes megvilágítás	
	E_{av}(lx)	E_{min} (lx)
S1	15	5
S2	10	3
S3	7,5	1,5

Összefoglalás

A jelenlegi méretezési gyakorlat világosra adaptált szemre érvényes adatokon alapszik. Mind az elméleti kutatások, mind a terepkísérletek azt mutatják, hogy ez a megközelítés a közvilágítás által biztosított mezopos tartományban korrekcióra szorul. A hatás számszerűsítéséhez, és a javaslatok igazolásához további kísérletek szükségesek. Addig is bátran használható fehér fény a közvilágításban, mert a jelenlegi méretezési módszerek által azonosnak ítélt fehér fényű és nátriumlámpás világítási berendezések közül a fehér fény esetén a látási komfort biztosan jobb.

A magyar világítástechnikusoknak sem az elméleti kutatásokban, sem a gyakorlati alkalmazásban nincs szégyenkeznivalója, mindkét területen élen járnak!

Sajtóközlemény

IP-telefont telepít a Synergon a DÉMÁSZ-nak

Budapest, 2002. szeptember 3.: A Synergon Informatika Rt. és a Délmagyarországi Áramszolgáltató Részvénytársaság (DÉMÁSZ Rt.) szerződést kötött a szolgáltató hagyományos telefonalközponti hálózatának fejlesztésére. A rekonstrukcióra szoruló telefonhálózat és a közelmúlt gerinchálózati fejlesztései lehetővé tették, hogy DÉMÁSZ megnövekedett informatikai igényeit a Synergon korszerű IP-telefonmegoldással elégítse ki. A teljes integrált hang-adathálózatot a DÉMÁSZ Rt. telephelyein 4 ütemben valósítja meg a Synergon, a rendszer 2003. július 1-jétől fog működni teljes kiépítésben.

A projekt megvalósítása révén a DÉMÁSZ rendelkezik majd a legfejlettebb IP-telefon rendszerrel, ugyanis mérete meghaladja a Magyarországon eddig installált rendszereket együttesen. A projekt értéke meghaladja a 250 millió forintot.

Molnár Zsolt kommunikációs igazgató
Synergon Informatika Rt.
Telefon: 399-5635, fax: 399-5599

Egyesületi élet

„A HARMADIK ÉVEZRED KIHÍVÁSAI AZ ELEKTROTECHNIKÁBAN"

Magyar Elektrotechnikai Egyesület
49. Vándorgyűlés – Konferencia és Kiállítás
Liszt Ferenc Konferencia Központ

Sopron, 2002. szeptember 25-27.

Mottó:
"A mérnök környezete – a környezet mérnöke"

Egyesületünk az ÉDÁSZ Rt. támogatásával ez évben 49. alkalommal rendezte meg az elektrotechnikai és energetikai szakemberek egyik legnagyobb létszámú hazai rendezvényét 500 fő résztvevővel és 37 kiállító céggel.

A plenáris ülésen 9, míg szekció üléseken 61 előadás hangzott el.

Az előadások főbb témakörei:
EU-csatlakozás folyamata, hazai nagyvállalatok szerepe, műszaki diploma esélyei a nagyvilágban, mérnökök lehetőségei a változó piaci környezetben, liberalizált energiapiac és jogszabályi környezete, munkaerőpiac ösztönző tényezői, liberalizáció – versenyképesség – szolgáltatás, fogyasztói igények és a hálózatfejlesztés, informatikai környezet, hardver és szoftver-biztonság, korszerű vállalatirányítási rendszerek, humán környezet és önmenedzselés, energiagazdálkodás és mérési környezet, gép- és készülékgyártás legújabb eredményei, diagnosztika, műszaki technológiai környezet, élet az erőtérben, fogyasztói berendezések, környezetvédelem szolgálata, a szolgáltatás minősége, világított környezetünk, előadási technikák a kommunikációban.

A rendezvény előadói a GM, MVM Rt. MAVIR Rt., MEH, áramszolgáltatók, nagyfogyasztók, tervezők, gyártó és szerelő cégek, egyetemi, továbbá Németországból, Franciaországból, Romániából érkezett szakemberek voltak.

A Vándorgyűlésen adták át az Egyesület Elektrotechnikai Alapítványának Diplomaterv- Szakdolgozat-Pályázat díjait.

Hírek

Vezetékes liberalizáció: kihasználatlan lehetőségek?

1,3 millió telefon-előfizető várja a kedvezőbb ajánlatot

A vezetékes telefonszolgáltatók a távolsági hívásirányokban jellemzően azon háztartásoknak ajánlják a szolgáltató-váltást, ahol a belföldi távolsági, nemzetközi és mobil hívásforgalom összege meghaladja az 1500 Ft-ot. A BellResearch most publikált hatáselemző tanulmánya szerint jelenleg is mintegy 1,3 millió lakossági telefon előfizető [a vezetékes telefonnal rendelkezők 45%-a] várja az alternatívok versenyképes ajánlatait, igaz közülük csak minden második rendelkezik a kritikus, 1500 forintot meghaladó nem helyi irányú havi hívásforgalommal.
Ugyanakkor a részleges szolgáltató-váltás iránt érdeklődő háztartások legnagyobb LDV forgalommal jellemezhető 25%-a adja az összes LDV költés mintegy 60%-át; azaz a verseny igen erőteljesen koncentrált piacokért folyik.

A teljes sajtóanyag az alábbi linkről tölthető le:
http://www.bellresearch.com/depo/liberalizacio2002_020905_s.doc